

Скоріш дурень одурить розумного, як розумний дурня на розум наведе.

(Приказка)

Був собі дід та баба, а в їх було три сини: два розумних, а третій дурень. Старі були собі заможненькі хазяїни і, як повмирали, то залишили діткам чимало-таки худобоньки, а особливо тієї скотини.

Живуть розумні брати, поживають, всім тим добром користуються, а дурневі нічого не дають та ще й орудують їм, неначе наймитом. От раз дурень і пита своїх братів:

— А що, братіки, чи будемо ми коли ділитись, чи ні?

— Чом не поділитись! — одказують розумні брати.— Тільки, коли тобі схотілось того розділу, то вже сам і діли, та гляди, як ти нерівно нас поділиш, то ми тобі нічого не дамо та ще й з господи проженемо!

— Добре! — каже дурень.— Заплітайте ж собі заґони, а я собі заплету; і як увечері з поля приженуть скотину, то в чий заґін піде, того вона й буде: нехай,— додав,— сам бог нас поділить!

Згодились брати і стали городить заґони; позаплітали собі високі та просторі, а дурень заплів собі лозою так, невеличкий захисток. Увечері, як пригнали череду з поля, то вся скотина, скільки її не було, так і пішла у дурнів заґін, неначе хто її туди загнав. Повернулись брати у хату та й замислились. Поставили вечерю; дурень же тріска, аж за ушами лящить, а розумні брати

сидять собі похнюпившись і кришки у рот не візьмуть. Наївшись, дурень подякував богу та й каже своїм братам:

— Як бачу, мої братіки, вам дуже жаль вашої скотини, так не журіться: візьміть її собі, а мені віддайте тільки оту драбинчасту кобилу.

А в ту добу вмерла у них дядина, стара бабуса, що з ними-таки й жила.

— Так,— каже дурень,— я її повезу у слободу татам як слід і поховаю.

— Бери,— одказали брати засміявшись,— хоч на шию ту драбинчасту собі повісь!

Убрав дурень гарненько мертву дядину та й повіз на базар. Привізши, посадив її на візку, підпер у спину цурупалком, щоб сиділа; накрив платочком голову аж по самі очі та, купивши яблук, і поклав кругом неї, буцімто баба продає яблука, а сам уклався під візком спати та знай поглядує оком, що кругом його діється. Деякі миряни, проходячи побіля старої, питають: "почім яблука?" та бачать, що вона мовчить, і йдуть собі дальш — і без неї на базарі багацько яблук. Коли йде пан, підійшов до візка та й пита:

— А почім десяток яблук?

Мовчить стара.

— Позакладало! — гукнув пан.— Не чуєш чи що? Почім десяток, питаю?

Мовчить стара, не ворухнеться і не дивиться на пана, буцім не хоче з ним розмовлять, не хоче й глянуть на його.

— Кажи ж, матері твоїй сто чортів! — гримнув пан, розсердившись, та черк мертву по пиці, а вона опукою з візка і ніжки відкидала...

А дурень як схопиться, як наробить репету:

— Ох, мені лишечко!.. Матінку мою вбив1!

— Цить, дурню! — шепотить пан.— На тобі сто рублів, тільки мовчи!

— Не візьму й двісті й триста! — репетує дурень...

— На тобі п'ятсот, тільки мовчи!..

— Давай тисячу,— каже дурень,— не даси, такий гвалт підійму, що... калавур кричатиму.

Нічого робить пану, тиць йому скоріш у руку ту тисячу та, відрізавши поли, якомога від його. Перелічив дурень грошики, сховав у кишеню та, поклавши дядину на візок, і повіз до попа. Купив труну і поховав її як слід по-християнськи.

Повертається дурень додому, їде через гай і щось дуже замисливсь, і дев'ять розумних не вгадали б, об чім він коверзує. Їхав-їхав, а там звернув з дороги в гущину, одпріг драбинчасту та, недовго думавши, узяв та й зарізав її; далі облупив, перекинув через плече шкуру та й потяг собі пішки. Вже зовсім смерклося, посутеніло, як прийшов він в якусь слободу, а до свого хутора ще далеченько; от він іде вулицею і поглядає, в якій би йому хаті заночувать. Дійшов до чиєїсь

господи, дивиться — у вікнах темно; зайшов з городу — аж світиться у віконце. Підійшов він до того віконця, заглянув — аж у кімнатці сидить на ліжку бурсак, а молодиця, така гладка та гарна, ставить перед ним макітру з варениками, а печена гуска, книші й пляшка з горілкою вже стоять на столику. Тільки хотіла поставити молодиця макітру, а щось і затурготіло біля дверей:

— Жінко,— почулось,— відчини!

— Ой, мені лихо! — скрикнула молодиця.— Чоловік приїхав! Хотів був у свата заночувати, та й принесла його нечиста мати! —Та, се кажучи, скоріш ті вареники і гуску з книшами у піч, а пляшку з горілкою під припічок у попіл.— А ти,— каже бурсаку, — лизь лишень у кадіб.

бурсак, підобравши поли, скоріш у той кадіб, а вона й прикрила його ряденцем.

Од віконця пішов дурень ік дверям, виткнувся з-за вугла — аж біля дверей стоять два чоловіки, чекають, щоб їм відчинили. Один з них побачив дурня та й пита:

— А що ти тут робиш, чоловіче?

— Іду додому та спізнивсь,— каже дурень,— чи не пустите у хату переночувати?

— Пустив би, чоловіче, та коли ж, бач, жінка й мене не пуска: спить, неначе навіки заснула.

Стали стукать у двері, гукать, коли чують — щось стогне у хаті; далі й пита:

— Хто там?.. Не просіться — не пущу: чоловіка нема дома!

— Та се ж я! — grimнув чоловік.— Отсе заспалась, що й голосу мого не пізнаєш!

Одчини́ла молоди́ця, за живіт держи́ться обо́ма рука́ми і сто́гне.

— Що се з тобою, жінко? — спитав чоловік.

— Соняшниці, чоловіче,— заголосила молоди́ця,— дух з мене пре! — та швидше у кімнату, так і гепну́лась на лі́жко.

Увійшли у хату, засвітили кагалець, чоловік стоїть як несамо́витий.

— Отсе, свате, пеня! — каже, ударившись об поли.— Жінка занедужала!

— Та воно,— каже дурень,— дасть бог полегшає.

Посідали; хазяїн з сватом сів на по́куті, а дурень з своєю шкурою приту́лився у ку́точку проти пе́чі, та й мовча́ть; да́лі чолові́к і пита́ молоди́цю.

— Жінко, чи нема в нас горілки? Треба свата по́частувать...

— І води нема, не тільки горілки,— одказала молоди́ця че́рез си́лу.

А дурень як забелькотить до своєї шкури:

— Та ци́ть, ци́ть! кажу́ть то́бі — нема́ї!

— Що ти таке шепотиш, чоловіче? — спитав хазяїн.— З шкурою чи що розмовляєш?

— Та се,— озвався дурень,— вона мені каже, що під припічком у попелі захована пляшка з горілкою.

— Отаке збреши!—скрикнув хазяїн, та, глянувши на свата, і каже:—Що се за чоловік, чи він божевільний чи що?

— Не знаю,— одказав сват,— недалеко до припічка — подивись.

Устав хазяїн, шурхнув рукою у попіл, аж стримить пляшка; витяг, покуштував.

— Справді, свате, горілка! — скрикнув.— Бог мене побий, коли не горілка! Отсе диво! — каже дурню: — Що се в тебе, чоловіче, за шкура така?

— Кобиляча,— озвався дурень.

— Бачу, що кобиляча; та яка ж вона розумна,— знає, де й горілку ховають!

— Е, вона в мене усе знає! — пробубонів дурень.

— Од чого ж вона усе знає?

— Ат, розпитуєте... на здоров'ячко пийте та й мені влийте!

Випили по чарці, по другій і дурню дали; повеселішали: велике діло — горілка!

— А що, жінко,— спитав чоловік,— чи нема чого повечеряти?  
їсти хочу, аж шкура тріщить.

— Нема, чоловіче,— застогнала жінка,— у мене з  
самісінького ранку і кришки в роті не було!

— Та цить, навіжена, цить! —знов забелькотів дурень у  
кутку.

— А що вона тобі каже? — спитав хазяїн.

— От що каже,— одвітив дурень,— що в печі стоять  
вареники, книші і печена гуска.

— Отсе кумедія! —скрикнув хазяїн, витягаючи з печі  
потрави.— Що се в тебе, чоловіче, за шкура така?

— Ат,— озвався дурень,— на здоров'я їжте та й мені вріжте!

Стали вечерять і дурня з собою посадовили: дивляться на  
його кобилячу шкуру і не надивуються. Повечеряли, стали  
лагодиться, де кому спати лягать, а дурень як крикне:

— Та цить, скажена собако, циты!.. Яке тобі діло?

— Що вона тобі каже? — спитав хазяїн.

— Ат,— загугнів дурень,— як усе тобі розказувать, то дуже  
розумний будеш!

— Будь ласкав, чоловіче, скажи, що вона тобі каже?

— А то каже, що в тім кадовбі, що ряденцем накритий, бурсак сидить!

Схопився хазяїн, зняв ряденце, зирк!.. Як наробить репету:

— Сидить, диявольський син... Свате, дай помочі!

Вхопили того бурсака за патли, виволокли з кадовба, давай його віхрить та стусувать, так що, сердешний, ледві у двері втрапив; далі до жінки:

— Е, жінко, так отакі-то соняшниці вхопили тебе за живіт?

Як дав їй кілька ляпасів, так вона й одужала. Далі каже дурню:

— Ну, чоловіче, що хоч бери, а продай мені свою шкуру. Половину моєї худоби за неї віддам!

Довго торгувались: дурень удавав, буцімто йому не хотілось продавати тієї шкури, а там і згодивсь за три паровиці волів, сто овечат, ще й повнісінький капшук карбованців на придачу взяв. Вернувся дурень додому. Як побачили брати волів та овечат, і питаються:

— Чия се скотина?

— Моя,— каже дурень.

— Де ж ти її узяв?

— Бог мені дав.

Як показав ще гроші, так брати аж руки догори підняли, аж зацмокали.

— Хто се тобі,— питають,— надавав стільки грошей?

— Бог мені дав. Адже ж,— каже,— хіба не знаєте: розумний дбає, а дурня бог наділяє!

— Як так,— каже старший брат,— то краще бути дурним, як розумним.

— Еге,— одказує дурень,— коли хочете, зробіться дурнями, то й вам бог дасть.

— Як же нам зробіться дурнями,— питають брати,— коли, бач, ми розумні?

— Ат,— одказує дурень,— то важко дурню зробіться розумним, а розумному дурнем — як раз плюнуть: на гору важко, а з гори шпарко!.. Віддайте мені вашу худобу— от і будете дурнями: адже ж розумний скоріш чуже загарба, як своє віддасть?..

— А що, брате,— спитав старший меншого,— послухаємо дурня, станемо й ми дурнями; може, й нам, як і йому, бог дасть?

— Добре, брате,— одказав менший,— послухаємо дурня.

Оддали брати дурню всю свою худобу та й пішли у дурні; нічогісінько й на дорогу з собою не взяли,— як слід дурням. Ідуть брати та й ідуть, переходять слободи, хутори, уже б не то що обідать, і полуднувати пора, так ніхто ж не запрошує, і на дорозі нічого бог не дає. Уже так надвечір прийшли вони у село, голодні і потомлені, не знають, сердешні, що їм і чинить: нізачо

купить і шматка хліба, а попід вікнами собак дратувать — сором. От вони й стали розпитувать людей, чи нема у кого якої роботи. Знайшовся чоловік, що купив на зруб гай, так найма робітників ліс рубати. Згодилися з ним брати за невеличку плату, бо самі шукали тієї роботи, та, переночувавши, на другий день пішли у той гай. Рубали, рубали, днів зо три, а на четвертий якось зрубане дерево упало та й забило віттями одному брату голову, а другому руку, так що вже й робити не зможуть. Заплатив їм хазяїн, що вони заробили; от вони й рушили дальш. Ідуть та йдуть кілька днів; що зробили, то й прохарчили, а бог усе-таки нічогісінько не дає; знов прийшлось шукать роботи, щоб не опухнуть з голоду. Знайшли такого чоловіка, що найма викопать йому на горі колодязь.

— А що, брате,— спитав старший меншого,— згодимось? Може, копаючи той колодязь, бог нам допоможе скарб викопать?

— Добре,— одказав менший,— може, справді скарб викопаємо!

Копають брати тиждень, копають і другий — нічого їм бог не дає. Потомилися, сердешні — робота, бачите, неабияка, прокопали широкий пласт глини і до каменюк докопалися, а нема ні скарбу, ні води. От вони бачать, що тутечки бог їм нічогісінько не дасть, покинули роботу і грошей за працю не взяли, та помандрували собі дальш талану шукать. Ідуть та йдуть, дивляться — аж щось на дорозі лежить; надвечір, бачите, трошки посутеніло, так добре й не видно, що воно таке. Дуже брати зраділи: "От, коли,— думають,— бог нам посила щастя, певно, се мішок з грішми". Притьмом кинулись, зирк—аж то лежить чоловік, облитий кров'ю, ще й теплий — не захолюнув, з перерізаною горлянкою, і ніж у груди застромлено. Стоять брати, як опарені, не знають, що їм на світі робить.

Коли чують — щось торохтить; озирнулись — аж то тройкою біжить з письмоводителем комісар. Уздрів братів і мертве тіло — з брички та до їх.

— А що ви тутечки робите, сякі-такі,— гримнув,— чоловіка зарізали, розбишаки? Ануте лише зв'яжіть їх.

Вискочили з брички письмоводитель та підводчик, не дали братам і слова промовить, та вони й не боронились:

З переляку, як телепні, стояли; скрутили їм назад руки, поклали у бричку, як дрова, і помчали. Привезли у город, зараз заперли бідолах в острог та й почали писати слідство. Писали місяць, і другий, і третій: паперу, бачите, до чорта по судах; все розпитують братів та випитують і, що вони судейським не кажуть, не ймуть їм віри, бо, бачите, на вчинку їх захопили; та ще й, на лихо собі, ніякого билету, ні виду з собою не взяли.

Тимчасом дурень господарює собі і чекає своїх братів; бачить, що вони довго не вертаються, та і подумав, чи не трапилась їм яка халепа: запряг коня та й поїхав шукать їх по світу. Зараз-таки і натрапив на слід та й вислідив, як самі знаєте, в острозі. Батечки! ледве пізнав дурень своїх братів — так вони змарніли, сидячи в неволі, в кайданах та ще й між злодіяками і розбишаками.

— За що се вас,— спитав дурень,— сюди запроторили? Що ви таке зробили?

Розказали брати дурню усе, що з ними скоїлось: як вони шукали собі талану, дожидаючи, поки їм бог дасть, та знайшли одну напасть, і аж до ніг йому кланялись та просили, щоб він за них заступився і вирятував. Отаке-то на світі діється: як

припаде лихо, то й дурню вклонишся. Пішов дурень до судді та й пита:

— За що ви держите в острозі моїх братів? Кому вони яку кривду зробили? Вони ж дурні...

— Е, розкажуй,— одказав суддя,— не схожі вони на дурнів!.. Зарізали вони чоловіка — на самому вчинку їх захопили.

— Хто ж бачив, як вони різали того чоловіка, та й нащо б, спитаюсь?

— Як нащо? Щоб ограбить!

— Нащо їм чуже грабувать, коли вони і свою худобу мені віддали? Кажу ж вам, що вони дурні!

— Як віддали свою худобу? — хутко спитав суддя.— Може, ти брешеш?

— Та я,—каже дурень,—ледве правду розкажу, а то б ще мені брехать! Коли не ймете віри, пошліть якого-небудь судейського у наш хутір — нехай розпита: самі тоді побачите, що не брешу.

Послухали дурня і послали судейського у той хутір, де жили брати; навели, як кажуть, ту справку — так воно й вийшло, як дурень казав, а тут ще витрусив дурень дещо з капшука та й визволив своїх братів. Привіз їх додому та й каже:

— Беріть собі, братіки, мою й свою худобу та й господарюйте: нехай вам бог помагає; а я піду собі по світу — може, мене бог не покине, як і досі не покидав.

Попрощались брати з дурнем і стали господарювать. Усього в їх доволі: і хліба, і грошей, і скотини. От вони, неначе пани, сидять собі згорнувши ручки, та нічого й не дбають. Хіба як обридне їм отак сидіть, то вони підуть у шинок погулять або запросять до себе у гості добрих людей та й бенкетують з ними. Минув рік, минув і другий: розледащили брати так, що важко вже їм не тільки за косу або за ціп узятись,— вже важко їм і хату вимести і скотину в поле вигнать — все наймити роблять, а вони гуляють собі та людей частують. На третій рік покарав господь людей превеликою засухою: хліба не вродило, і насіння не вернулось; паша вигоріла до кореня; всі родники, ставки, колодязі висушило до каплі, так що й скотина без паші та водопою вся повиздыхала. Які zostавались у братів грошенята, потратили на хліб, а тут ще, як на те — сказано, "одна біда не ходить, а з дітками" — уночі в превеликий вітер загорілась невеличка халабудка, та од тієї халабудки спалився і ввесь хутір. Брати повискакували з хати в одних тільки сорочках і zostались на світі без копійчини, одєжинки і шматка хліба. Загородили бідолахи собі край дороги курінь та й сидять: хто іде, кине їм шматок хліба, то й з'їдять, а не кине, то й так голодують. Раз, як так вони сиділи, дивляться — їде якийсь панок чи купець в бричці у триконь, добре убраний — у синій чуйці, з кримських смушків шапка. Тільки побачив братів, зараз гукнув на машталіра, щоб зупинив коней.

— Що ви тут, люди добрі, робите? — спитав він братів.

— Як бачиш, добродію,— кажуть брати, низенько вклонившись,— погоріли! Нема у нас ні хати, ні одєжі, ні шматка хліба, а колись були і заможними хазяїнами!

— А гляньте на мене,— каже панок,— чи не пізнаєте, хто я такий?

Глянули брати, з місця схопились і в один голос крикнули:  
"Дурень, дурень!" Та до його, хапають за руки, цілують та  
сльозами обливають.

— Братіку наш,— кажуть,— вирятуй нас, не дай нам  
отутечки на розпутті загинуть.

— Ну, брати мої милі, брати мої любі,— каже дурень,— як  
бачу, ви такі розумні, що самі не придбаєте собі, і такі дурні, що  
й бог вам не дає: так сідайте ж, поїдемо до мене, я вас буду  
годувати і зодягати!

Там і теперечки у дурня живуть, хліб жують і постолом  
добро возять.